

1.3. Зіставне мовознавство, типологія, характерологія й універсологія

Типологія, її зміст і завдання

У процесі розвитку зіставного мовознавства від нього поступово відокремилися інші різновиди міжмовних досліджень — типологія, характерологія й універсологія.

У мовознавстві немає єдиного загальноприйнятого тлумачення терміна *типологія*. Найпоширенішим є трактування її як розділу мовознавства — лінгвістичної типології, або типології мов. Однак і словосполучення *лінгвістична типологія* не має однакової інтерпретації. Більшість мовознавців тлумачить її як учення про типи мов, які встановлюються шляхом їх порівняння (зіставлення). Вони вважають типологію передусім класифікаційною наукою: розділом мовознавства, який досліджує принципи й опрацьовує способи класифікації мов [Ахманова 1966: 476]. Згідно з таким визначенням типологія акцентує на спільному в різних мовах. Як зазначав І. І. Мещанинов, «спільними для всіх мов є не лише відношення між словами у складі речення, а й такі передавані мовою поняття, як предметність і дія, суб'єкт, предикат, об'єкт, атрибут з їхніми модальними відтінками тощо. Це спільне для всіх мов береться за основу типологічних зіставлень саме тому, що граматична форма його виявлення на конкретному мовному матеріалі не дає єдиної схеми» [Мещанинов 1958: 5].

Є широке і вузьке розуміння типології. У широкому розумінні типологія мови — це сфера мовознавства, яка порівнює мови з метою виявлення загальних закономірностей мовної будови. Саме так інтерпретують типологію представники Празької лінгвістичної школи. На їхню думку, типологія враховує загальну структуру мови: уникаючи звернення до ізольованих рис подібності і відмінності, типологія розглядає всі особливості мови в їх ієрархії.

Деякі вчені навіть вважають, що до типології можна віднести будь-яку констатацію подібностей і відмінностей. А Дж. Елліс до неї відносить ще й теорію перекладу, діалектологію, запозичення та ін., які, маючи тісний

зв'язок із лінгвістичною типологією, є об'єктом дослідження й інших наукових дисциплін [Ellis J. E. 1966].

Вузьке тлумачення типології обмежується характеристикою будови певних мов чи окремої мови і навіть окремих її рівнів. Прикладом такого розуміння типології є формулювання назв праць: Лекомцева М. И. Типология структур слога в славянских языках. — М., 1968; Раевский М. В. К вопросу о типологии консонантных систем современных германских языков // Структурно-типологическое описание современных германских языков. — М., 1966.

Існує ще тлумачення типології як «принципу організації мовного матеріалу», який уможливорює формування списку типологічних рис якоїсь мови і таким чином визначає її місце в типологічній класифікації. Наприклад, назва статті Охотіна Н. В. «К типологической характеристике языка суахили».

Незважаючи на розбіжність у трактуванні типології, в усіх її інтерпретаціях спільним є порівняльне вивчення структурних і функціональних властивостей мов. Це дає змогу виявити структурну спільність певних сукупностей мов і на цій основі створити їх типологічну класифікацію, а також вивчити специфіку мов на тлі тих спільних рис, що властиві певній групі мов або всім мовам. Кожна мова має риси, які властиві всім мовам світу, певній групі мов, а також риси, властиві тільки цій мові, тобто універсальні, типологічні й індивідуальні. Специфіка кожної мови полягає не лише в її індивідуальних рисах, а й у тому, як заломлюються в ній спільні з іншими мовами чи характерні для всіх мов риси. Отже, метою типологічних досліджень є: ідентифікувати і класифікувати відповідно до спільних і відмінних ознак досліджувані явища; визначити ізоморфні та аломорфні ознаки в зіставлюваних мовах; встановити на основі ізоморфних рис типові мовні структури і типи мов; представити на основі отриманих даних реальну наукову класифікацію мов світу [Korunets 1995: 7—8]. З урахуванням різних розумінь типології сформульовано її визначення.

Мовна типологія (грец. *typos* — форма, зразок і *logos* — слово, вчення) — порівняльне вивчення структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними.

На сучасному етапі виокремилося кілька різновидів типології.

Залежно від обсягу досліджуваного матеріалу розрізняють загальну і конкретну типології. *Загальна типологія* вивчає найзагальніші проблеми, пов'язані з виявленням сукупності спільних рис, що характеризують усі мови світу, тобто спільні властивості, спільні зміни, спільні процеси у мовах незалежно від їх генетичної природи (наприклад, спільні риси у структурі фонологічних систем, спільні риси у структурі тексту тощо).

Конкретна (часткова) типологія досліджує проблеми вузького характеру, тобто типологічні характеристики однієї мови або обмеженої групи мов. За Г. В. Колшанським, конкретна типологія вивчає окремі рівні або елементи мовної структури. Щодо рівнів мови в лінгвістичній типології виокремлюють фонетичну, фонологічну, морфологічну, синтаксичну та інші типології. У фонетичній типології виділяють як окремі підрозділи суперсегментну типологію, предметом якої є зіставне вивчення інтонації, тону, наголосу, і символічну типологію, яка досліджує звуко-символізм. Типологію, яка вивчає рівні мови, називають рівневою, або аспектною.

Вихідним матеріалом і для загальної, і для конкретної типології є спільність семантики або функцій одиниць, а не спільність матеріальної форми, що є вихідним матеріалом для порівняльно-історичних досліджень. Наприклад, система особових займенників, система суфіксальних морфем для творення назв діяча в різних мовах тощо.

Залежно від кількості розглядуваних мов розрізняють *універсальну типологію*, яка намагається охопити всі мови світу, і *спеціальну*, що розглядає конкретні мови.

З огляду на спрямування дослідження на виявлення структурних чи функціональних рис мов виокремлюють *структурну типологію*, яка вивчає внутрішню організацію мови як системи, і *функціональну*, що розглядає мови і мовні явища крізь призму функцій і сфер уживання. Структурну типологію залежно від напрямку дослідження поділяють на *формальну* і *контенсивну*. Формальна типологія орієнтується тільки на план вираження, а контенсивна (змістова, семантична) — на семантичні категорії мови і способи їх вираження. Прикладом формальної типології є дослідження австралійського мовознавця А. Кейпелла. Він

усі мови поділив на дві групи: мови з переважним розвитком іменної морфології і мови з розвинутішою дієслівною морфологією. В основі цих типів лежить різна концептуалізація світу їхніми носіями — орієнтація на предметний і на подійний аспекти.

Деякі вчені, наприклад С. Д. Кацнельсон, контенсивну типологію трактують як типологію змістового аспекту мови. Однак поширенішим є погляд на контенсивну типологію як на різновид типологічних досліджень, що вивчають формальний бік мови в безпосередньому зв'язку з передаваним у ній змістом. Контенсивну типологію в цьому сенсі можна було б назвати змістово-орієнтованою лінгвістичною типологією [Климов 1988: 3—4, 106]. Контенсивна типологія вибирає спрямованість дослідницької процедури від значення до форми. Вона являє собою оптимальну реалізацію поняття *whole-system typology* К. Вьогліна, створюючи тим самим пряму аналогію цілносистемному охопленню мови. Отже, в контенсивній типології типологічні категорії виділяються на семантичній основі. Вибраний семантичний інваріант служить метамовою для порівняння. Контенсивний підхід означає виявлення формальних засобів на основі вибраної одиниці значення [Серебренников 1976]. По суті контенсивний підхід є ономастологічним підходом. Тому-то деякі вчені замість термінів *формальна* і *контенсивна типологія* вживають терміни *семасіологічна* й *ономастологічна типологія*.

За метою дослідження розрізняють: *інвентаризаційну типологію*, предметом якої є констатація структурних подібностей і відмінностей між мовами; *імплікаційну типологію*, яка інтерпретує системи мов у плані сумісності/несумісності структурних характеристик і в плані переважання певних рис (надання переваги певним типам структурної доцільності як мовних систем узагалі, так і окремих їхніх рівнів); *таксономічну (класифікаційну) типологію*, яка здійснює класифікацію мов за певними типами.

Віднесення мов до певного типу на основі інвентаризаційно-типологічних даних є предметом *фрагментарної типології* (*subsystem typology*), і таксономічна належність мови в цьому разі є коварною, змінною. Віднесення мови до певного типу на основі імплікаційно-типологічних даних — *предмет цілносистемної типології* (*whole-system typology*) і належність

мови до певного типу в цьому випадку має стабільний характер. Г. П. Мельников опрацював ще *домінантну типологію*, яка визначає мовний тип на основі доміантних ознак [Мельников 1972].

Типологічна характеристика мови змінна. З часом мова може втрачати деякі типологічні риси (наприклад, утрата носових голосних у слов'янських мовах, за винятком польської; втрата двоїни в більшості слов'янських мов; зміна характеру наголосу: тональний → силовий, фіксований → нефіксований тощо, перехід синтетизму в аналітизм тощо). Ці питання є предметом *історичної типології*, яка вивчає принципи еволюції мовних типів.

Сутність і завдання історичної типології вперше обґрунтував американський дослідник Дж. Грінберг («Лінгвістична типологія: історичний і аналітичний огляд»), здійснивши спробу сформулювати основні методичні проблеми вивчення різних типів динамічних процесів включно зі зміною типу мови. Діахронічну типологію він виокремив як особливий напрям досліджень, предметом якого є виявлення загальних закономірностей, що характеризують зміни різного обсягу і різної значенності у формальній і контентивній структурі мови, а також в особливостях її функціонування.

Одні зміни в мові, наприклад перехід іменників із однієї відміни до іншої, поява певної часової форми, перехід якогось звука в інший звук тощо, мають частковий характер, стосуються лише окремих явищ або мікросистем. Інші зміни, скажімо, перетворення триморфемного слова в одноморфемне, утрата узгодження залежного слова з головним у роді, числі й відмінку і заміна його приляганням в атрибутивних словосполученнях, як то сталося в англійській мові в XV ст., мають глибокий характер і стосуються всієї структури мови. Так, заміна узгодження приляганням є одним із критеріїв, що характеризують новоанглійський період.

Зміна триморфемного слова в одноморфемне відбулася не тільки в англійській мові, а й у санскриті, давньогрецькій, латинській, праслов'янській, давньогерманській мовах (колись усі слова мали триморфемну структуру; пор.: укр. *неб-ес-а*, *ім-ен-а*, рос. *врем-ен-а*, лат. *hom-in-is* «людина», *virt-ut-em* «добродія»). Отже, триморфемну структуру можна розглядати як одну з ти-

пологічних характеристик морфемної структури цих мов у давній період.

У сучасних мовах збереглися лише сліди колишньої типології. Іменники сучасних мов переважно мають одноморфемну або двоморфемну структуру (англ. *spring* «весна», франц. *riviere* «ріка», ісп. *ciudad* «місто»). Така зміна типологічних ознак давніх мов, що відбувалася за подібними закономірностями, спільними для багатьох мов, і привела до зміни їхніх типологічних рис, названа М. М. Гухман діахронічною типологічною константою. Вона вважає виявлення змін, які мають константний характер, найсуттєвішим завданням історичної типології. Отже, діахронічні константи — це аналогічні процеси зміни структури багатьох мов, які зумовлюють суттєві подібні зміни в їхній типології і тому тісно пов'язані з їх періодизацією (використовуються для періодизації мов).

Історична змінність типологічних рис мови спричиняє виникнення в ній ознак різних типів. Будь-яку мову можна розглядати як таку, що перебуває в русі від одного типу до іншого. Тип мови визначається на основі типових рис, які переважають. У цьому аспекті важливо є *квантитативна типологія*, яка оперує не абсолютними якісними параметрами, а статистичними індексами, що відображають ступінь наявності в різних мовах певної якісної ознаки. Ці ознаки можна представити на шкалі типологічних ознак (індекс синтетичності/аналітичності, індекс префіксації тощо).

Предметом *ареальної типології* є дослідження спільних типологічних рис мов певної території (певного ареалу). Так, балканський мовний союз, до якого належать грецька, албанська, румунська, болгарська, македонська, сербська, хорватська і частково турецька мови, характеризується, як правило, такими спільними ознаками: збігом форм родового і давального відмінків (за наявності в мові категорії відмінка), наявністю постпозитивного артикля, відсутністю інфінітивної форми дієслова, описовим оформленням форми майбутнього часу (за допомогою дієслова зі значенням «хотіти»), утворенням числівників від одинадцяти до дев'ятнадцяти за моделлю «один + на + десять», наявністю зредукованого голосного. Крім цього, названі мови помітно прямують від синтетичної до аналітичної будови і мають багато спільного в лексичному складі.

Навчання іноземних мов потребує дослідження й опису основних типологічних особливостей усіх рівнів іноземної й рідної мов, що передбачає виявлення важливих структурних відмінностей іноземної мови від рідної, з якою постійно порівнюють іноземну мову і від якої відштовхуються. Цей вид дослідження отримав назву *порівняльна типологія рідної та іноземної мов*. Однак такий термін є невдалим, оскільки дублює термін *зіставна (контрастивна) лінгвістика*.

Типологічний підхід до вивчення мов слід відрізняти від генетичного й ареального. Вперше наголосив на цьому Дж. Грінберг, який продовжив починання Е. Сепіра у сфері типологічних досліджень морфології. Генетичне (порівняльно-історичне) мовознавство має справу зі спорідненими мовами, ареальне — зі «своцтвом» мов, а типологічне — з ізоморфізмом. Генетичне мовознавство досліджує процеси мовної дивергенції, ареальне — процеси мовної конвергенції, а типологічне — процеси паралельної зміни мов. Предметом генетичного мовознавства є структурні й матеріальні елементи споріднених мов, збережені в процесі дивергенції прамовного стану; ареального — структурні й матеріальні елементи, набуті мовами в процесі їх конвергенції, типологічного — структурні й матеріальні елементи мовного ізоморфізму, незалежні від процесів дивергенції чи конвергенції і зумовлені належністю мов до особливих типологічних класів. Типологічно однорідними бувають і генетично віддалені мови. Так, номінативні австралійські мови північно-західного узбережжя Австралії є близькоспорідненими з сусідніми з ними ергативними [Hale 1974: 759]. Спорідненими є багато сімей америндських мов, які належать до різних мовних типів — номінативного, ергативного й активного.

Типологічна класифікація, на відміну від генеалогічної, не має конкретного зв'язку з історією. Вона є умовною: залежно від критерію чи сукупності критеріїв вона дає різні результати. Наприклад, якщо за основу взяти лабіалізацію голосних, то французьку і німецьку мови віднесуть до одного класу, а англійську й італійську — до іншого. У типологічній класифікації кількість груп мов і їх склад буде різним залежно від кількості і певного вибору мовних фактів, використаних для зіставлення [Грінберг 1963].

У мовознавстві дискусійним є питання про правомірність поняття типології близькоспоріднених мов. Так, І. Ф. Вардуль вважає, що типологія «повністю абстрагується від генетичних і ареальних зв'язків між мовами», а це означає, що «такі вирази, як *типологія слов'янських мов* або *типологія мов Південно-Східної Азії*, є, суворо кажучи, некоректними» [Вардуль 1985: 26]. Інші мовознавці, як, наприклад, Т. О. Рєпіна, з цим не погоджуються, вважаючи, що близькоспоріднені мови можуть і повинні стати предметом типології [Рєпіна 1996: 17]. Такої ж думки дотримується Р. О. Будагов: «Подібні дослідження можливі й необхідні» [Будагов 1985: 135].

Нині типології споріднених мов присвячено чимало досліджень. Так, М. С. Трубецької виділив такі ознаки індоєвропейських мов: відсутність гармонії голосних; кількість приголосних на початку слова не більша від кількості приголосних всередині слова; слово не обов'язково починається з кореня; форми творяться не тільки за допомогою афіксації, а й за допомогою чергування голосних усередині слова; поряд із чергуванням голосних певну роль у творенні граматичних форм відіграє вільне чергування приголосних; підмет перехідного дієслова трактується так само, як підмет неперехідного (переказано за [Бенвенист 1963: 47—49]). Подібну спробу виявити всі особливості, якими відрізняються індоєвропейські мови від інших, зробив П. Гартман [Hartmann 1956]. Проте не можна спільні риси споріднених мов інтерпретувати як певний мовний тип. Так, наведені Трубецьким шість ознак індоєвропейських мов Е. Бенвенист виявив у мові такелма. Очевидно, вони є і в інших мовах. Цих ознак достатньо для протиставлення індоєвропейських мов семітським, кавказьким, фіно-угорським, але не всім іншим. Звідси Е. Бенвенист робить висновок: генеалогічна класифікація не зводиться до типологічної: структурна спорідненість може бути результатом як спільного походження, так і незалежного розвитку декількох мов, між якими немає жодного генетичного зв'язку [Бенвенист 1963: 49]. Інша річ, що типологія може прислужитися порівняльно-історичному мовознавству, оскільки відкриває закони передбачуваності явищ, які лежать в основі фонологічних і морфологічних явищ: наявність А передбачає наявність чи відсутність В. Так, існують мови, в яких немає складів,

що починалися б із голосних, але нема мов, у яких не було б складів, які починаються з приголосних, або складів, які б закінчувалися на голосні. Є мови без фрикативних звуків, але немає мов без проривних. Не існує мов, у яких було б протиставлення власне проривних і африкат, наприклад [t] — [ts], але не було б фрикативних, наприклад [s]. Немає мов, де були б лабіалізовані голосні переднього ряду, але не було б лабіалізованих голосних заднього ряду. Вільний динамічний наголос і незалежне протиставлення довгих і коротких голосних у межах однієї фонологічної системи не сумісні. Такі спостереження вносять корективи в теорії і гіпотези порівняльно-історичного мовознавства щодо структури різних рівнів прамови. Так, уявлення про протоіндоевропейську мову як мову, яка мала тільки один голосний звук, не знаходить підтвердження в засвідчених мовах земної кулі. Не підтверджена й теорія про наявність у протоіндоевропейській мові трьох співвідносних фонем — <t> — <d> — <d^h>, оскільки немає мови, де б у парі <t> — <d> додавалася дзвінка придихова <d^h>, тоді як <t>, <d> і <t^h> часто трапляються без порівняно рідко живаної <d^h>. Тому необхідно переглянути питання про фонематичну сутність <t>, <d>, <d^h> у протоіндоевропейській мові. Передбачуване співіснування фонем «придихова голосна + <h> або інша ларингальна приголосна», також є сумнівним у світлі фонологічної типології. З іншого боку, думки, які передували ларингальній теорії або заперечували її (не визнавали жодного [h] в індоевропейській мові), суперечать даним типології: переважно мови, в яких розрізняються пари дзвінких — глухих, придихових — непридихових фонем, мають фонему <h>. Компаративіст, реконструюючи фонологічну систему певного доісторичного періоду якоїсь мови, повинен враховувати ці положення типології, щоб не припуститися неправильних архетипів. Реалістичним підходом до техніки реконструкції, вважає Р. Якобсон, є ретроспективний рух від одного стану мови до іншого і структурне дослідження кожного з цих станів із погляду даних типології мов [Якобсон 1963: 102—104]. Отже, аналіз збігів і розбіжностей в історії споріднених або сусідніх мов дає багато важливих відомостей, необхідних для порівняльно-історичного мовознавства.

Типологія і зіставне мовознавство

Уперше спробу визначити співвідношення зіставного мовознавства і типології здійснив В. Скаличка. На його думку, типологія бере за основу порівняння окремі компоненти системи, але вивчає їх у всіх мовах або в якомога ширшій спільності мов. Зіставна лінгвістика порівнює тільки дві мови, але за всіма елементами системи. Типологічний аналіз акцентує на способі протиставлення і ґрунтується на залученні широкого мовного матеріалу, а зіставний лише констатує відмінності у способі представлення [Скаличка 1989: 29—30]. Однак такий погляд на розмежування типології і зіставного мовознавства не був підтриманий мовознавцями. Так, В. Г. Гак вважає, що предметом зіставного мовознавства може бути окреме явище, при цьому не обов'язково у двох, а й у кількох мовах, тоді як типологічний аналіз може охоплювати більші розділи мови і навіть структуру мови загалом. Принципову відмінність між зіставним мовознавством і типологією Гак убачає в завданнях, які ставить перед собою кожна з цих дисциплін. Завдання типології — встановлення мовного типу для подальшої класифікації мов і виявлення того, як узагалі може бути влаштована, упорядкована мова. Завдання зіставної лінгвістики вужче: вона порівнює факти двох чи кількох мов із метою виявлення збігів і розбіжностей [Гак 1989: 7].

В. П. Нерознак відмінність між зіставним мовознавством і типологією вбачає в тому, що на відміну від типології контрастивна лінгвістика здійснює попарне зіставлення мовних систем на всіх рівнях незалежно від генетичної чи типологічної належності зіставлюваних мов із метою виявлення їх структурних і функціональних особливостей, подібностей і відмінностей (контрастів) [Нерознак 1987: 15—16].

Складність визначення межі між зіставним мовознавством і типологією зумовлена кількома причинами: недавньою їх диференціацією; застосуванням одного і того самого методу аналізу — зіставного (його ще називають типологічним і зіставно-типологічним); єдиною теоретичною основою. По суті, відмінності між зіставним мовознавством і типологією полягають у цільовій настанові. Однак ці два напрями «співпрацюють». Типологія бере факти, здобуті зіставним мовознавством, а

зіставне мовознавство спирається на досвід типології щодо пояснення взаємозалежності мовних явищ. Можна стверджувати, що нині типологічний підхід до мови зайняв головне місце у філологічному аналізі проблем контрастивної лінгвістики [Дежє 1989: 180].

Г. А. Климов різницю в цих розділах мовознавства вбачає в різних аспектах мовного ізоморфізму й аломорфізму. Зіставне мовознавство розглядає будь-які ознаки структурної подібності і неподібності мов незалежно від їхньої типологічної релевантності. Специфіка зіставного мовознавства в тому, що воно не потребує ключового для типології поняття мовного типу [Климов 1983: 21].

Отже, основна відмінність між типологією і зіставним мовознавством у їхніх цілях: для типології — це встановлення мовного типу, а для зіставного мовознавства — контрастів на тлі спільних ознак.

Типологія і характерологія

У межах синхронного порівняння мов, крім власне типологічного і зіставного, формується характерологічний дослідницький підхід.

Характерологія — розділ лінгвістичної типології, який вивчає в типологічному аспекті окремі явища в системах обмеженої кількості генетично споріднених і неспоріднених мов.

Започаткував характерологію В. Матезіус у 1928 р. Мета характерології — виявити особливості конкретної мови або групи мов, виділеної на основі найрізноманітніших критеріїв порівняння, тобто визначити внутрішню типологічну специфіку конкретної мови чи групи мов. Характерологія досліджує суттєві особливості певної мови в певний період і виявляє імплікативні відношення між цими особливостями (з однією особливістю пов'язуються різноманітні, але суттєві явища мови). Так, В. Матезіус виявив особливості граматичного суб'єкта англійської мови в порівнянні з німецькою і, частково, з чеською. Це насамперед тематичне представлення підмета. До того ж англійська мова має тенденцію до уникання неозначеного підмета. Перевага надається означеному підметові, особливо особовому. Займенник *I* «я» часто виступає підметом, що суперечить соціальній тен-

денції англійців привертати якомога менше уваги до власної персони: *I haven't been allowed even to meet any of the company* «Мені навіть не дозволили зустрітися з ким-небудь із групи». Це явище пов'язане з іншими характерними рисами англійської мови, наприклад із широким розвитком пасивних конструкцій: *I have been told* «Мені сказали», *She shall have a sharp talking to* «З нею суворо поговорять». У середньоанглійській мові майже всі безособові конструкції перетворилися на особові, і ця тенденція діє й тепер. Тематичне представлення підмета вплинуло на послаблення ідеї дії в англійській мові, де значення дії передається словосполученнями з іменниками: *to have a smoke* «викурити (цигарку)», *to be in love* «бути закоханим», *to do the cooking* «готувати (їжу)», *to give a laugh* «засміятися», *to take leave* «попрощатися», *to heave a sigh* «зітхнути», *to put an end* «покінчити», *to get into a habit* «взяти за звичку», *to fall in love* «закохатися». Це вплинуло на порядок слів у реченні: підмет = тема : присудок = рема [Матезіус 1989: 20—25].

Е. Леві досліджував специфічні риси російської мови. До них він відніс багатство шиплячих і свистячих, наявність м'яких приголосних, розгалужену відмінкову систему, багатство суфіксів тощо [Levi 1925: 415]. Ці риси зумовлені, на його думку, контактами російської мови з фіно-угорськими мовами.

Деякі вчені заперечують правомірність характерології однієї мови, бо головним прийомом типологічного дослідження є порівняння мовних структур. Однак це не обґрунтовано, бо за характерологічного підходу дослідник орієнтується на загальні властивості мови (світову мову), і відправною точкою, основою порівняння може служити мова-еталон.

Спільним для зіставного мовознавства, типології й характерології є сам спосіб порівняння, однак у першому випадку цей спосіб є контрастивним, у другому — типологічним, у третьому — характерологічним. Спільним є також встановлення диференційних ознак, однак набір цих ознак для зіставного мовознавства, типології й характерології різноспрямований. Характерологія описує будь-які структурні ознаки, які можуть скласти будь-який їх набір (відкритий клас) в обмеженому завданнями дослідника складі мов. Типологія встановлює

закритий список диференційних структурних ознак відкритого класу мов. Ю. В. Рождественський запропонував схему, яка наочно показує відмінності між характерологією і типологією [Рождественский 1969: 44]:

	Характерологія	Типологія
Список диференційних ознак	відкритий	закритий
Список мов	закритий	відкритий

Методика характерології полягає в тому, що дослідник, аналізуючи матеріал за заданим списком відповідно до мети лінгвістичного дослідження, виявляє набір суттєвих ознак. Характерологія має справу тільки з важливими ознаками в певній мові на певній стадії її розвитку. І в контрастивній лінгвістиці, і в типології, і в характерології в центрі уваги — відношення подібності й відмінності у структурі зіставляваних мов. Однак у кожному конкретному випадку виступають різні аспекти цих відношень. Зіставне (контрастивне) мовознавство досліджує ознаки структурної подібності й відмінності незалежно від типологічної релевантності. І для характерології, і для зіставного мовознавства також релевантні такі базові поняття, як «тип мови» або «клас».

Універсологія

У теорії і практиці лінгвістичних досліджень усе виразніше простежується відмежування від власне типології універсології.

Універсологія (лінгвістика універсалій) — напрям досліджень, зорієнтований на виявлення найзагальніших структурних характеристик мови, які виокремлюють її з-поміж інших природних і штучних сигнальних систем.

Так, у всіх мовах є голосні і приголосні фонемі. Факт наявності голосних і приголосних має загальний, універсальний характер. У переважній більшості мов є форма теперішнього часу дієслова. І хоча, наприклад, в англійській мові існує дві форми, рівнозначні українському теперішньому часу, а в українській, російській, французькій і німецькій мовах тільки одна, все одно форма теперішнього часу має загальний, універсальний характер. У всіх мовах світу думки виражаються реченнями. У кожній мові є власні імена. Такі спільні для всіх або для більшості мов риси називають універсаліями.

Думка про універсальність мовних явищ бере свій початок від античних граматик. У XIII ст. виник термін *універсальна граматики* (*grammatica universalis*). З появою в 1660 р. у Франції «Загальної і раціональної граматики Пор-Рояль» А. Арно й К. Ласло цей термін закріпився в лінгвістиці. Універсальна граматики ставила своїм завданням дослідити ті логічні принципи, які лежать в основі всіх мов.

Однак справжні дослідження універсалій відносять до середини XX ст. У 1957 р. на VIII Міжнародному конгресі лінгвістів в Осло Р. Якобсон виголосив доповідь про значення універсалій для порівняльно-історичного мовознавства. У 1961 р. у Нью-Йорку відбулась конференція, спеціально присвячена універсаліям, де було обговорено «Меморандум про мовні універсалії» Дж. Грінберга, Дж. Дженкінса, Ч. Осгуда. У меморандумі розглянуто універсалії різних типів, показано сферу дії універсалій і намічено програму подальших їх досліджень.

Мовні універсалії визначають на основі трьох параметрів: 1) спільність властивостей усіх мов на відміну від «мови» тварин; 2) сукупність змістових категорій, що виражаються певними засобами в мові; 3) спільність властивостей самих мовних структур. Прикладом мовної універсалії першого типу може бути така: людською мовою можна легко породжувати й сприймати нову інформацію; другого — в усіх мовах виражені відношення між суб'єктом і предикатом, є категорії посесивності, оцінки, множинності. Найбільша кількість універсалій належить до третього типу: в мові не може існувати менше десяти і більше вісімдесяти фонем; якщо в мові є трійна, то обов'язково є й двоїна; якщо є протиставлення приголосних за твердістю/м'якістю, то немає поліфонії голосних; якщо слова тільки односкладові, то вони одноморфемні і в мові наявний музикальний наголос; якщо в мові є флексія, то є й дериваційний афікс; якщо в мові суб'єкт стоїть перед дієсловом і об'єкт стоїть перед дієсловом, то в ній є відмінки; якщо в мові є прийменник і немає післяйменника, то іменник у родовому відмінку розташовується після іменника в називному відмінку; якщо в мові є категорія відмінка, то є й категорія числа. Існують також універсалії, які стосуються всіх рівнів мови, наприклад для будь-якого протиставлення маркований член трапляється рідше, ніж немаркований.

Універсалії показують, що в мові може бути і чого в мові не може бути. Іншими словами, вони визначають ті об-

меження, які накладаються на мову, і демонструють спільність принципів побудови всіх мов. Очевидно, універсалії зумовлені особливостями фізіологічної будови мовленнєвого апарату (фонетичні універсалії) й існуванням єдиних для всього людства способів осмислення дійсності.

Існує кілька класифікацій універсалій, за основу яких взято різні критерії. За методикою встановлення розрізняють:

— дедуктивні універсалії (встановлюються шляхом припущення і є обов'язковими для всіх мов);

— індуктивні (встановлюються емпірично і є в усіх відомих мовах).

За поширенням у мовах виокремлюють:

— абсолютні, повні (які не мають винятків);

— статистичні, неповні (позначають явища високого ступеня ймовірності, але не охоплюють усі мови; їх ще називають фреквенталіями).

З огляду на характер універсалій виділяють:

— прості, елементарні, які констатують наявність або відсутність чогось (у всіх мовах є X);

— складні, імплікаційні, які визначають певну залежність між різними явищами (якщо в мові є X, то в ній є Y).

За часовим критерієм розрізняють:

— синхронічні (характерні для сучасного стану мов);

— діахронічні (стверджують однакові закономірності змін у всіх мовах). Наприклад: найпізніший дієслівний час — майбутній; спершу виникають вказівні, особові й питальні займенники, а відтак зворотні, присвійні, неозначені й заперечні. Діахронічний характер мають переважно лексико-семантичні універсалії, як-от: в усіх мовах слова зі значенням «тяжкий» (вага) набувають значення «трудний», слова зі значенням «довгий» — «тривалий» (час), слова зі значенням «короткий, невеликої довжини» — «нетривалий», слова зі значенням «гіркий» (смак) — «сумний, болісний, печальний», слова зі значенням «солодкий» (смак) — «приємний», слова зі значенням «кислий» — «який виражає незадоволення, сумний, тужливий», слова зі значенням «твердий» — «стійкий, непорушний» (про людину, характер, слова тощо), слова зі значенням «м'який» — «лагідний, покірливий» і «приємний для сприйняття, не різкий» (про звук, голос, погляд, рух, усмішку), слова зі значенням «гострий» — «який сильно діє на органи відчуття» (про смак, запах) і «розвинутий, витончений, рафінований» (про слух, зір, пам'ять), слова зі значенням «ту-

пий, невідточений» — «розумово обмежений», слова зі значенням «тяжкий» (про вагу) — «який спричиняє фізичні й душевні страждання» і «який виявляється у вищому ступені» (спека, хвороба, горе), слова зі значенням «легкий» (про вагу) — «простий, доступний для розуміння, не важкий для виконання», слова зі значенням «пустий» (незаповнений) — «неглибокий, незмістовний», слова зі значенням «тонкий» — «витончений, вишуканий, елегантний» тощо. Спостерігаються й однакові фонетичні зміни. Так, чергування [к] — [ч] було характерним для давньоруської, староанглійської, шведської та інших мов. Редукція закінчень у ненаголошених складах мала місце в багатьох мовах світу. Діахронічні універсалії мають велику прогностичну силу: дають змогу прогнозувати зникнення одних явищ і появу інших. Вони також допомагають реконструювати колишні мовні факти. Дж. Грінберг постулює ідею про можливість відображення будь-якої діахронічної зміни на синхронному зрізі (встановлює відповідність діахронічних універсалій з універсальними синхронного типу) [Грінберг 1972: 231—245]. Особливо інформативними вважають статистичні й імплікаційні універсалії.

Універсалії й унікалії — два полюси на шкалі подібностей і відмінностей мов. Немає мов, які б не мали спільних ознак зі всіма іншими мовами, але немає й мов, які б не мали власних, властивих тільки їм рис. Універсологія змикається із загальним мовознавством, яке вивчає загальні закономірності будови мови, а вивчення унікалії є предметом конкретного мовознавства. «Універсальна граматики, — зауважує Дж. Ді П'єтро, — охоплює всі основні властивості мови, а конкретна — відображає унікальні інтерпретації цих властивостей кожної конкретної мовою» [Ді П'єтро 1989: 89].

Знання універсалій необхідні мовознавцям, які працюють у галузі ареальної лінгвістики, типології та історичної реконструкції. Стверджувати про ареальне зближення, генетичну близькість чи запозичення мовного явища можна лише тоді, коли доведено, що це не є універсалією.

Грунтовно досліджував універсалії Б. А. Успенський. У додатку до своєї книжки «Структурна типологія мов» [Успенський 1965] він представив 139 універсалій із фонології та граматики.

У 1966 р. в Москві відбулася конференція з проблем вивчення універсалій, матеріали якої опубліковано в збір-

нику «Мовні універсалії й лінгвістична типологія» («Языковые универсалии и лингвистическая типология»). Значний внесок у теорію універсалій зроблено Ю. В. Рожественським (виділив до 200 універсалій), В. З. Панфіловим, Б. О. Серебренниковим та В. М. Ярцевою.

Теорія універсалій еволюціонувала від пошуків поверхневих і відтак імплікаційних універсалій у синхронії до пошуків діахронічних універсалій і широких типологічних зіставлень способів реалізації однієї й тієї самої змістової універсалії. В останні роки помітним є звернення дослідників до універсалій тексту і порядку компонентів у синтаксичних структурах. Вихід за межі внутрішньоструктурної інтерпретації зумовлює нові можливості пояснення дії універсалій: соціальні причини, кодифікація, поява писемності та ін.

Розглянувши співвідношення зіставного (контрастивного) мовознавства, типології, характерології й універсології, можна зробити висновок, що відмінність між ними головним чином полягає в розподілі завдань. Завданням типології передусім є виявлення ізоморфізму мов, що об'єднує їх у певні типологічні класи. Явища аломорфізму типологія використовує також, але як критерії, які виокремлюють різні типологічні класи мов. Оскільки відношення структурного ізоморфізму й аломорфізму певною мірою є і в полі зору зіставного мовознавства, характерології й універсології, то вирішальним критерієм їх розмежування можуть слугувати різні аспекти мовного ізоморфізму й аломорфізму. Зіставне мовознавство розглядає будь-які ознаки структурної подібності/відмінності мов незалежно від їхньої типологічної релевантності. Характерологія розглядає будь-які структурні риси мов, також не звертаючись до поняття мовного типу і обмежується певним способом окресленням колом мов. Універсологія досліджує ізоморфізм, який поширюється на всі чи більшість мов світу. Однак ці різновиди мовознавчих досліджень тісно пов'язані між собою, і тому контрастивні дослідження повинні враховувати дані типології, характерології й універсології.

Запитання. Завдання

1. Розкрийте зміст поняття «мовна типологія». Які різновиди мовної типології розрізняють у сучасному мовознавстві (залежно від об'єкту досліджуваного матеріалу, структурного і функціонального спря-

мування дослідження, напряму дослідження, мети дослідження, синхронічного й діахронічного аспектів)? У чому сутність ареальної типології?

2. У яких відношеннях перебуває типологічний підхід до вивчення мов і генетичний та ареальний?

3. Чи коректно стверджувати про типологію близькоспоріднених мов? Обґрунтуйте відповідь.

4. У якому співвідношенні перебувають зіставне мовознавство й типологія? Що в них спільне і відмінне?

5. Чим відрізняється характерологія від типології й зіставного мовознавства?

6. Що є предметом універсології? Назвіть різновиди універсології. Для чого необхідне знання універсалій? Що протиставляється універсологією у зіставному мовознавстві?

Література

- Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. — Л., 1979. — С. 26—32.
- Базелл Ч. Лингвистическая типология // Принципы типологического анализа языков различного строя. — М., 1972. — С. 3—30.
- Буранов Дж. Сопоставительная типология английского и турецкого языков. — М., 1983. — С. 55—73.
- Вардоль И. Ф. О предмете и задачах типологии // Лингвистическая типология. — М., 1965.
- Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М., 1999.
- Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков. М., 1989. — С. 8—9, 11—19.
- Гринберг Дж., Осгуд Ч., Джэкинс Дж. Меморандум о языковых универсалиях // Новое в лингвистике. — М., 1970. — Вып. V. Языковые универсалии. — С. 31—44.
- Гухман М. М. О предмете исторической типологии // Лингвистическая типология. — М., 1985. — С. 19—25.
- Климов Г. А. Принципы континентальной типологии. — М., 1983.
- Матезиус В. О лингвистической характерологии // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1989. — Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. С. 18—26.
- Нікітіна Ф. О. Лінгвістика універсалій // Проблеми та методи структурної лінгвістики. — К., 1969. — Вип. 2. — С. 25—40.
- Потьє Б. Типологія // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1989. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. — С. 187—204.
- Серебренников Б. А. О лингвистических универсалиях // Вопросы языкознания. — 1972. — № 2. — С. 3—16.
- Скаличка В. О современном состоянии типологии // Новое в лингвистике. — М., 1965. — Вып. III. — С. 19—36.
- Ульманн С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. М., 1970. — Вып. V. Языковые универсалии. — С. 250—298.
- Успенский Б. А. Структурная типология языков. — М., 1965.

1.4. Типологічна класифікація мов

Мовний тип і тип у мові

Одним із основних понять (таксономічною одиницею) лінгвістичної типології є тип мови, або мовний тип. Однак загальноприйнятого визначення цього поняття у мовознавстві ще не існує. Не встановлено й критеріїв визначення типу мови.

Слово *тип* широко вживається як у загальнонародній (розмовно-побутовій), так і в науковій мові. Пор.: з одного боку, *протилежний тип, небезпечний тип, підозрілий тип, тип будинку, тип сучасного вчителя, самотній тип, гляньте на цього типа, з іншого — літературний тип* «персонаж, що має певні риси, які є увагальними рис конкретних людей», *психічний тип* «холерик, сангвінік, флегматик і меланхолік», *тип членистоногих* «ракоподібні, павукоподібні, комахи», *тип квіткових рослин* тощо.

Щоб з'ясувати, що таке тип мови, розглянемо деякі риси мов. Так, в українській мові більшість слів можна поділити на корінь, словотвірну морфему і закінчення: *чолов'-яг-а, куз-ин-а, сміл-ив-ий, ім-ен-н-ий, ор-а-н-ий*. Самі корені переважно не виступають як самостійні слова: *чолов-, куз-, сміл-, ім-, ор-*. Якщо ж узяти тюркські мови, то в них кожен корінь збігається з окремим словом. Див. тур. *atlar* «коні» і *at* «кінь», *balalar* «діти» і *bala* «дитина», *masada* «на столі» і *masa* «стіл», *okulda* «у школі» і *okul* «школа». Отже, в тюркських мовах нарощення суфіксів не позбавляє слово його самостійності, а надає йому нового граматичного значення.

Нижче наведено форми іменного відмінювання в українській, арабській і турецькій мовах:

українська мова	арабська мова	турецька мова
	однина	
Н. книжк-а	Н. <i>kitāb-ун</i>	Н. <i>kitab</i>
Р. книжк-и	Р. <i>kitāb-ін</i>	Р. <i>kitab-ın</i>
Д.-М. книжк-і	З. <i>kitāb-ан</i>	Д. <i>kitab-а</i>
З. книжк-у		З. <i>kitab-ı</i>
О. книжк-ою		М. <i>kitab-da</i>
	множина	
Н.-З. книжк-и	Н. <i>kitāb-ун</i>	Н. <i>kitab-lar</i>
Р. книжок-о	Р. <i>kitāb-ін</i>	Р. <i>kitab-lar-ın</i>

Д. книжк-ам
О. книжк-ами
М. книжк-ах

З. *kitāb-ан*

Д. *kitab-lar-a*
З. *kitab-lar-ı*
М. *kitab-lar-da*

В арабській мові, як і в інших семітських, відмінкові афікси, подібно до аглютинативних мов, стандартні, але способи утворення множини, подібно до флективних мов, не стандартні. Множина утворюється за допомогою нестандартного чергування голосного в корені слова. Як в арабській, так і в турецькій мовах афікси одностаночні. В арабській мові фузія трапляється рідше, ніж в українській.

Щодо порядку слів, то на відміну від української мови в турецькій мові, як і в англійській, він є суворо фіксованим, однак в англійській мові це SPO (суб'єкт + предикат + об'єкт), тоді як у турецькій мові SOP (суб'єкт + об'єкт + предикат).

Наведені приклади показують особливості структури слова і речення в названих мовах. Ці риси співіснують у мові не механічно, а формують певну стійку систему, що дає підстави говорити про тип мови, або мовний тип.

Мовний тип — спільне, що притаманне групі мов, характерне для всіх мов цієї групи і відрізняє її від інших груп; особлива структура ряду мовних систем.

Мовний тип виводиться з мовного різноманіття як якась середня величина, що пояснює особливі риси структурно об'єднаних груп мов. Наприклад: група відмінкових мов (українська, російська, польська, німецька тощо). Правда, певна ознака, за якою мови об'єднуються в певний тип, може виявлятися в мовах, що входять до певного типу, різною мірою. Зокрема, ступінь відхилення від номінативності в українській мові є вищим, ніж у німецькій (пор.: *Мені страшно, Мені хочеться, Вітром знесло дах будинку і Ich habe Angst, Ich will, Das Haus wurde vom Wind abgedacht* тощо).

Мовний тип — це певна комбінація типологічно релевантних ознак, система структурних ознак, що характеризуються певною ієрархією [Солнцев 1978: 35]. Сукупність диференційних ознак типу повинна об'єднувати тільки логічно взаємно необхідні риси, а не явища, які вільно поєднуються. До них належать також універсальні й індивідуальні явища. Поняття мовного типу не

може бути одномірним, тобто побудованим на основі якоїсь єдиної ознаки; вона спирається на факти всіх рівнів мови [Климов 1983: 30].

Мовознавці виділяють п'ять основних мовних типів:

1) зовнішньофлексивний (граматичне значення виражається за допомогою закінчення, що приєднується до основи слова);

2) внутрішньофлексивний (граматичні значення виражаються за допомогою внутрішньої флексії, тобто чергування звуків у корені слова, як, наприклад, в семіто-хамітських мовах);

3) аглютинативний (для нього характерний сингармонізм, відсутність узгодження як типу синтаксичного зв'язку, розташування означення перед означуваним, наявність розгорнутих членів речення замість підрядних речень, граматичне значення виражається за допомогою однозначних афіксів-приклеюк; див. тур. *ev* «дім», *ev-im* «мій дім», *ev-ler* «доми», *ev-ler-im* «мої дома», *ev-im-den* «з мого дому», *ev-ler-im-den* «з моїх домів»);

4) полісинтетичний (грунтується головним чином на об'єднанні аморфних слів-основ в єдині складні комплекси, сукупність яких оформляється службовими елементами);

5) ізолятивний (у цьому типі відсутня флексія, слова в реченні ізольовані, тобто між ними нема формального зв'язку; слабо протиставлені повнозначні й службові слова; граматичні значення виражаються за допомогою порядку слів, інтонації, редуплікації тощо).

Оскільки флексія може бути внутрішньою і зовнішньою, а полісинтез — конкретним випадком аглютинації, то, на думку Б. Потье, всі названі вище типи можна звести до тріади «флексія — аглютинація — ізоляція» [Потье 1989: 203].

У структурі кожної мови є риси, що характеризують різні типи. Іншими словами, у мовах певного типу є елементи іншого типу. Так, в англійській флексивній мові є риси аглютинативності: форми множини іменників виражаються однозначними морфемами *-s*, *-es*, *-en* (*table* «стіл» — *tables* «столи», *lunch* «другий сніданок» — *lunches* «сніданки», *bus* «автобус» — *buses* «автобуси», *child* «дитина» — *children* «діти», *ox* «віл» — *oxen* «воли»). По суті, за аглютинативним принципом побудовані дієслова з прийменниками *about*, *away*, *down*, *on*, *off*, *out*, *up*: *get about* «поширюватися», *get away* «уникати»,

get down «проковтнути»; *give out* «розподіляти», *give back* «повертати, віддавати», *give off* «випускати, виділяти», *give on* «ринутися вперед», *give over* «передавати, вручати», *give up* «залишити». Тут прийменники зберігають своє основне значення, але значення дієслова після приєднання прийменників щоразу змінюється. В англійській мові немає категорії роду, через що немає узгодження прикметника і присвійного займенника з іменником (*the new book* «нова книжка» — *the new books* «нові книжки»), однак все ж таки трапляються випадки узгодження в числі вказівних займенників із іменниками (*this book* «ця книжка» — *these books* «ці книжки», *that table* «той стіл» — *those tables* «ті столи»). Порядок слів суворо фіксований: суб'єкт + предикат + об'єкт (тобто такий, як у китайській мові). Цими двома останніми ознаками англійська флексивна мова зближується з ізолятивними мовами. Усі флексивні мови характеризуються чітким протиставленням частин мови: кожна частина мови має властиві тільки їй морфологічні характеристики (пор.: укр. *снів* — *снівати* — *снівочий*, *біг* — *бігати*). В англійській мові частини мови так не розрізняються, і в цьому аспекті англійська мова нагадує аглютинативні й ізолятивні мови (пор.: *cold* «холод», «простуда» і *cold* «холодний», *love* «любов» і *love* «любити», *walk* «прогулянка» і *walk* «гуляти», *work* «робота, праця» і *work* «працювати»).

В угорській аглютинативній мові є елементи інкорпорування: *a szép ház-ak* «красиві будинки» (артикуль *a* і суфікс *-ak* утворюють інкорпоративну рамку). Риси інкорпорації (рамкову конструкцію) знаходимо у флексивних англійській і німецькій мовах: *the good boy* «добрий хлопець», *die interessanten Bücher* «цікаві книжки». Риси аглютинації часто трапляються у флексивній російській мові. До них належать дієслівний суфікс минулого часу *-л* (*чита-л*, *писа-л*), суфікс другої особи множини наказового способу *-те* (*читай-те*), зворотна частка-постфікс *-ся* (*умываю-ся*). В українській мові, яка є синтетичною, трапляються риси аналітизму: аналітичні форми майбутнього часу поряд із синтетичними (*писатиму* — *буду писати*); аналітичні форми (також поряд із синтетичними) ступенів порівняння прикметників і прислівників (*веселий* — *більш веселий*, *найвеселиший* — *найбільш веселий*, *грамотний* — *більш грамотно*). Слід зазначити, що аналітичність (службові слова) властива всім мовам.

У французькій мові можна виділити зовнішню флексію (*mangez* «їжте» — *mangeons* «їмо»), внутрішню флексію (*peux* «можу» — *peuvs* «можемо»), аглютинацію (*lentement* «повільно»), полісинтез (*radioquidage* «радіоуправління»), ізоляцію (*par la main* «за руку») [Потьє 1989: 198].

Так, у структурі кожної мови наявні ознаки різних типів. Однак вони для перелічених мов не є визначальними. Йдеться про тип у мові.

Тип у мові — окремі ознаки інших типів у мові певного типу.

Ці ознаки звичайно належать до менш важливих ділянок граматики, не є продуктивними, можуть мати тенденцію до зникнення або їх можна виділити тільки з деякою натяжкою. Отже, під типом у мові розуміють мовні ознаки, які не є основними для певної мови, але утворюють стійку сукупність. Саме тому тип мови визначається за тими ознаками, які переважають у мові. Це стійка сукупність взаємопов'язаних основних (провідних) ознак, характерних для групи мов. Наявність або відсутність якоїсь ознаки зумовлена наявністю або відсутністю інших ознак.

Отже, типологічні ознаки, що утворюють певний тип, являють собою стійку сукупність. Ця сукупність є взаємозумовленою, де кожна ознака пов'язана з іншою і зумовлена іншою ознакою. Такі ознаки слід розглядати як основні за можливої наявності ознак, які є другорядними і не враховуються в характеристиці певного мовного типу.

Тип мови є ширшим поняттям, ніж тип у мові. Як типи мови виділяють ізолятивний, аглютинативний, полісинтетичний і флективний, а типами в мові вважають помічену в деяких мовах особливість мовної структури, наприклад наявність або ступінь аналітизму граматичних форм, наявність чи відсутність граматичних змін на стику морфем — фузія чи аглютинація. Отже, коли говорять про тип мови, мають на увазі сукупність провідних ознак, якими характеризуються системи певної групи мов, а коли говорять про тип у мові, мають на увазі конкретні мовні ознаки, які є в системі цієї чи іншої мови або певних мов. Наприклад, в одних мовах наголос є вільним, а в інших — фіксованим, довгота голосних в одних мовах є диференційною ознакою фонем, а в інших —

ні. Якщо поняття мовного типу не може бути одномірним, тобто побудованим на основі якоїсь однієї ознаки, то тип у мові може бути одномірним.

Типологічна подібність є найбільш загальним видом структурної подібності між мовними системами, позаяк вона не обмежена ні часом, ні просторовими межами і може визначатися для будь-яких мов.

Донині не розв'язано проблему зв'язку мовних типів з поняттєвими категоріями у плані співвідношення форми і змісту, тобто питання про те, чи є мовний тип категорією суто структурно типологічною, чи він пов'язаний із змістовим планом мови. На думку В. М. Ярцевої, такий зв'язок безсумнівний, тому важливо визначити, якою мірою специфіка рівневої структури мови пов'язана з певним мовним типом. З огляду на це при вирішенні питання про мовний тип не можна обійти увагою проблему взаємозв'язку різних рівнів мови. Певні граматичні значення можуть передаватися засобами, які належать до різних мовних рівнів. Пор. англ. *John continues to work* — *John has been working*, де значення «продовження (тривалість) дії до теперішнього часу» у першому випадку передається лексично, а в другому — граматично (морфологічно), і укр. *Джон продовжує працювати*, де це значення виражене лексично (*продовжує*) й інших способів вираження цього значення тут немає. Отже, навіть у відносно типологічно близьких мовах корелятивні зв'язки лексичного і морфологічного рівнів мови можуть мати суттєві розбіжності за наявності однорідних лексем, але за відмінності парадигматичних форм диференціації граматичних значень. Звідси В. М. Ярцева робить висновок, що мовний тип є певною формою організації поняттєвого змісту мови [Ярцева 1985: 9]. Якщо виходити з визначення мовного типу як якоїсь форми організації поняттєвого змісту мови, то різний ступінь розчленування поняття або, навпаки, синкретизування понять (наприклад, поєднання виду і часу, виду і способу, часу і способу, що характерно для багатьох мов) має пряме відношення до проблеми виділення мовних типів. Тому врахування всієї тріади «форма — функція — значення» забезпечує ту змістовість типологічного аналізу, яка відповідає вимогам сучасної науки [Ярцева 1985: 12].

Різновиди типологічної класифікації мов

Перша спроба типологічної класифікації належить німецькому мовознавцеві Ф. Шлегелю, який виділив два типи мов — *флексивні*, тобто мови, в яких слова мають закінчення, і *нефлексивні*, в яких слова не мають закінчень. Флексивні мови він уважав найдосконалішими. Його брат А. Шлегель удосконалив цю класифікацію, виділивши мови «без граматичної структури» (пізніше вони були названі аморфними, або ізолятивними). Він також поділив усі мови на більш ранні (синтетичні) і пізніші (аналітичні).

Власну типологічну класифікацію запропонував В. фон Гумбольдт (1767—1835). Цьому сприяли його знання надзвичайно великої кількості різноструктурних мов, у тому числі мов американських індіанців і народів Полінезії, а також широкий лінгвістичний кругозір. Спираючись на класифікацію Шлегелів, він виділив три типи мов: *ізолятивні*, *аглютинативні* й *флексивні*, а в типі аглютинативних мов — інкорпоративні (мови зі специфічними інкорпоративними комплексами, де стерті межі між словом і реченням). Ця класифікація ґрунтується на здатності коренів слів приєднувати до себе певний тип морфем. У кореневих мовах корені не приєднують до себе словозмінних морфем; в аглютинативних — приєднують лише однозначні морфеми; у полісинтетичних (інкорпоративних) мовах корені поєднуються в особливі слова-речення; у флексивних — корені здатні сполучатися з багатозначними морфемами. Гумбольдт уперше звернув увагу на те, що чистих типів мов не існує, що ті типи виділяються на основі ознак, які переважають, тому тип — це ідеальна модель. Водночас він уважав, що різна типологія мов відображає різний культурний рівень розвитку народів — носіїв цих мов. Флексивні мови, на його думку, є вершиною мовної творчості.

Ф. Бопп не визнав класифікації В. фон Гумбольдта і запропонував свою, в якій виділив три типи мов на основі кореневої ознаки: мови з моносилабічними (односкладовими) коренями; мови з дисилабічними (двоскладовими) коренями і мови з коренями, які можуть поєднуватися. До моносилабічних належить китайська, до дисилабічних — семітські, до третьої групи — індоевропейські мови. Його класифікація не охопила всіх типів мов.

А. Шлейхер визнав класифікацію Гумбольдта (щоправда, він не викремлював інкорпоративних мов) і, як його попередники, вважав, що мови розвиваються в напрямі від ізоляції до флексії і що в «нових» сучасних йому індоевропейських мовах, які втратили багатство словозмінних форм, виявляються ознаки деградації мовної будови. Він поділив мовні елементи на такі, що виражають значення (корені), і такі, що виражають відношення. Останнім він відводив найважливішу роль у визначенні місця мови в типологічній класифікації. У кожному виділеному типі розмежовував синтетичні й аналітичні підтипи. Як основоположник біологічного напрямку в мовознавстві (натуралізму) вчення про мовні типи він назвав морфологією, а класифікацію мов, основану на структурних особливостях, — морфологічною. Він уважав, що виділені Гумбольдтом три типи мов відображають три ступені розвитку мови, які відповідають трьом ступеням розвитку (від простих до складніших форм) природи — кристал, рослина, тварина.

Отже, мовознавці першої половини XIX ст. намагалися представити різні структурні типи мов як етапи єдиного процесу розвитку мови загалом, як рух від менш досконалого до більш досконалого стану. Їх типологія мала оцінний характер (ділила мови на примітивні й розвинуті). Водночас вони вважали, що всі мови з часом змінюють свій тип і всі врешті-решт стануть флексивними, тобто допускали еволюцію мовних типів.

Наприкінці XIX ст. за основу типологічної класифікації вже брали не одну, а кілька ознак (праці Г. Штейнтала, М. Мюллера, Ф. Містелі, Ф. Фінка). Типологічна класифікація стає багатовимірною. Г. Штейнталь (1823—1899) уперше в основу класифікації мов поклав синтаксичну ознаку — синтаксичні зв'язки між словами. М. Мюллер (1823—1900) на основі можливості поєднання і способу поєднання коренів розрізняв три типи мов: 1) мови, в яких корені можуть уживатися як слова, зберігаючи своє значення; 2) мови, в яких два корені можуть поєднуватися, щоб утворити слова, внаслідок чого один із компонентів утрачає своє значення; 3) мови, де два корені утворюють складне слово і в складенні обидва корені втрачають своє значення. Він також указав на те, що критерієм типологічної класифікації мов можуть бути морфологічні процеси [Müller 1980].

Швейцарський мовознавець Ф. Містелі (1841—1903) за основу типологічної класифікації взяв два но-

вих критерії: місце слова в реченні і внутрішню структуру слова. Перший (синтаксичний) критерій є дуже важливим, бо в аналітичних мовах (англійській, шведській, норвезькій та ін.) місце присудка після підмета суворо фіксоване, а в аглютинативних мовах, зокрема тюркських, присудок займає прикінцеве місце в реченні. Вчений перший розмежував коренеізолятивні мови (типу китайської) і основоізолятивні (типу індонезійської). Його заслугою є й те, що він уперше ввів у практику типологічних досліджень матеріал америндських, аустроазійських і африканських мов [Misteli 1893].

Німецький мовознавець Ф. Фінк побудував свою класифікацію на критеріях складності слова і фрагментарності його структури. За цими критеріями він ділив мови на мови з масивною структурою і мови з фрагментарною структурою. Масивність і фрагментарність структури слова позначаються на градуванні шкалі, яка показує не так наявність/відсутність, як ступінь вияву ознаки.

Типологічна класифікація мов була в полі зору й російського мовознавця П. Ф. Фортунатова. Він як критерій традиційно використовує морфологічні особливості слова і на їх основі виділяє чотири типи: 1) аглютинативні мови, де основа й афікс залишаються за своїм значенням окремими частинами слів ніби склеєними; 2) флективно-аглютинативні мови, в яких основи слів самі мають необхідні форми, утворювані флексією основ, тобто видозміною частини звукової сторони (семітські мови); 3) флективні; 4) кореневі, в яких немає форм окремих слів (китайська, сіамська та інші мови) [Фортунатов 1959: 154].

На початку ХХ ст. мовознавці вказали на недоліки наявних на той час класифікацій: невмотивоване об'єднання історично або логічно не пов'язаних ознак; багатство емпіричного матеріалу, що не підпадає під жоден тип; хиткість і довільність критеріїв та обмежена їхня пояснювальна сила. Це спричинило перегляд основних принципів побудови типологічної класифікації мов. Першим зробив спробу створення типологічної класифікації на нових принципах (1921 р.) американський мовознавець Е. Сепір. Виходячи з глибокого розуміння мовної структури і широкої обізнаності з америндськими мовами (мовами американських індіанців), вчений поділяє мови за типами на основі таких трьох критеріїв: 1) типи виражених граматичних понять (типи функціо-

нування формально-граматичних елементів); 2) «техніка», яка переважає в мові; 3) ступінь синтезу. З погляду їхньої природи розрізняють чотири типи понять: 1) основні поняття (предмети, дії, якості, виражені самостійними словами); 2) дериваційні поняття, які є менш конкретними, ніж поняття першого типу (виражаються шляхом афіксації некорневих елементів до елементів корневих, при цьому зміст висловлення не змінюється); 3) конкретно-реляційні поняття (значення слова поряд із лексичним компонентом містить і значення відношення — число, рід тощо); 4) абстрактно-реляційні поняття (виражають суто «формальні» відношення, котрі служать для зв'язку між елементами висловлення; відношення ці виражаються порядком слів, службовими словами тощо).

Відповідно до вказаних типів понять Е. Сепір ділить усі мови на чотири типи: 1) прості суто реляційні мови (мови без афіксації); 2) складні суто реляційні мови (мови, які виражають синтаксичні відношення в чистому вигляді і які мають здатність модифікувати значення корневих елементів шляхом афіксації і внутрішніх змін); 3) прості змішано-реляційні мови (мови, в яких синтаксичні відношення виражаються у зв'язку з поняттями, не зовсім позбавленими конкретного значення, але кореневі елементи не можуть зазнавати ні афіксації, ні внутрішніх змін); 4) складні змішано-реляційні мови (мови зі «змішаними» синтаксичними відношеннями, подібно до мов змішано-реляційних, які мають здатність модифікувати значення корневих елементів шляхом афіксації або внутрішніх змін). До них належать флективні, а також багато аглютинативних мов.

Кожен із цих типів ділиться на чотири підтипи залежно від «техніки», яку застосовує мова. За «технікою» мови можуть бути: ізолятивними; аглютинативними; фузійними; символічними (мови з внутрішньою флексією, тобто з чергуванням голосних у корені слова для вираження граматичних значень).

За ступенем «синтезу» вчений поділяє мови на аналітичні, синтетичні й полісинтетичні.

На основі всіх трьох критеріїв виникла складна шкала, в якій факти весь час доповнюються пояснювальними зауваженнями типу *middling* «помірно», *strongly* «сильно», *tinge* «злегка», *weakly* «слабо» (слабо аглютинативна мова, злегка аглютинативно-фузійна мова, ледь символічна мова, сильно символічна мова то-

що) і за якою виділяється 21 тип мов. Так, за цією класифікацією китайська мова належить до простого суто реляційного ізолятивного аналітичного типу, турецька — до складного суто реляційного аглютинативного синтетичного типу, французька — до простого змішано-реляційного фузійного аналітичного (злегка синтетичного) типу, англійська — до складного змішано-реляційного фузійного аналітичного типу [Сепір 1934: 78—212].

Ця багатоступінчаста структурно-функціональна класифікація ґрунтується на комплексі загальних характеристик (види і способи вираження граматичних понять, техніка поєднання морфем, ступінь складності граматичних форм), що дало змогу побудувати гнучку й детальну таксономію, яка відображає політипологізм мов та наявність мов перехідних типів, вигідно відрізняється від попередніх. Вона складніша і точніше відображає різноманітність мовних структур. Тут уміло поєднані три критерії, що перебувають у відношенні супідрядності. Між критеріями встановлена ієрархія відповідно до ступеня стійкості описаних ознак. Найлегше піддається зміні «ступінь синтезу» (перехід від синтезму до аналітизму). «Техніка» (фузія або аглютинація) є стабільнішою, а «тип понять» — надзвичайно стійким. Отже, ця класифікація корисна і тому, що дає чітко уявлення про важливі особливості морфології. Недоліками її є надзвичайна складність і відсутність чітких меж між третім і четвертим типами.

Класифікацію Е. Сепіра розвинув Дж. Грінберг. Узявши за основу критерії Сепіра і підпорядкувавши їх своїй меті, він запропонував обчислення ступеня виявленої в синтагматиці тієї чи іншої ознаки мовної структури. В основу своєї класифікації він поклав п'ять ознак. Кожна ознака, в свою чергу, складається з одного або більше індексів, які використовуються для визначення місця мови щодо інших мов. Цими параметрами є: ступінь синтезу; спосіб зв'язку (техніка); наявність або відсутність дериваційних і конкретно-реляційних понять; порядок слідування підпорядкованих елементів стосовно кореня; способи для встановлення зв'язку між словами. На основі цих параметрів виділено такі десять індексів: 1) індекс синтезу, який визначається за формулою M/W (відношення кількості морфем до кількості слів); 2) індекс аглютинації (A/J — відношення кількості аглютинативних конструкцій до кількості швів між морфемами); 3) індекс словоскла-

дання (R/W — відношення кількості коренів до кількості слів); 4) індекс деривації (D/W — відношення кількості дериваційних морфем до кількості слів); 5) індекс домінантної словозміни (I/W — відношення кількості словозмінних морфем до кількості слів); 6) індекс префіксації (P/W — відношення кількості префіксів до кількості слів); 7) індекс суфіксації (S/W — відношення кількості суфіксів до кількості слів); 8) індекс ізоляції (O/N — відношення певного порядку слів до нексуса — певного принципу вказування на відношення між словами в реченні); 9) індекс словозміни в чистому вигляді (P_i/N — відношення чистої словозміни до нексуса); 10) індекс узгодження (C_o/N — відношення випадків узгодження до нексуса)¹. Перелічені індекси Дж. Грінберг застосував до восьми мов різних типів (санскриту, англійської, англосаксонської, перської, суахілі, в'єтнамської, якутської й ескімоської) і визначив ступінь наявності індексів у досліджуваних мовах (табл. 1).

Таблиця 1

Ступінь наявності індексів у мовах

	Сан-скрит	Англо-сакс.	Перськ.	Англ.	Якут.	Суахілі	В'єтнам.	Ескімос.
Синтез	2,59	2,12	1,52	1,68	2,17	2,55	1,06	3,72
Аглютинація	0,09	0,11	0,34	0,30	0,51	0,67	...	0,03
Слово-складання	1,13	1,00	1,03	1,00	1,02	1,00	1,07	1,00
Деривація	0,62	0,20	0,10	0,15	0,35	0,07	0,00	1,25
Переважає словотвір	0,84	0,90	0,39	0,53	0,82	0,80	0,00	1,75
Префіксація	0,16	0,06	0,01	0,04	0,00	1,16	0,00	0,00
Суфіксація	1,18	1,03	0,49	0,64	1,15	0,41	0,00	2,72
Ізоляція	0,16	0,15	0,52	0,75	0,29	0,40	1,00	0,02
Власне словозміна	0,46	0,47	0,29	0,14	0,59	0,19	0,00	0,46
Узгодження	0,38	0,38	0,19	0,11	0,12	0,41	0,00	0,38

¹ Значення символів: *M* — *morpheme* «морфема», *W* — *word* «слово», *A* — *agglutination* «аглютинація», *J* — *juncture* «стик, шов», *R* — *root* «корінь», *D* — *derivational* «словотвірний», *I* — *inflectional* «словозмінний», *P* — *prefix* «префікс», *S* — *suffix* «суфікс», *O* — *order* «порядок», *P_i* — *pure inflection* «чиста словозміна», *C_o* — *concord* «узгодження», *N* — *nexus* «нексус».

Типологічна класифікація Дж. Грінберга однозначно й точно визначає місце кожної мови стосовно іншої за певними ознаками.

Крім проаналізованих, існують й інші типологічні класифікації мов. Так, В. М. Алпатов запропонував класифікацію мов на основі наявності в мові флексій, формантів-приклеюк і службових слів, виділивши вісім типів: 1) мови, в яких є всі три типи граем; 2) мови з флексіями і формантами; 3) мови з флексіями і службовими словами; 4) мови з формантами і службовими словами; 5) мови тільки з флексіями; 6) мови тільки з формантами; 7) мови тільки зі службовими словами; 8) мови, в яких нема граем. Мови типів 5, 7 і 8 не зафіксовані [Алпатов 1985: 97—99].

Існують класифікації мов за окремими мовними рівнями і за окремими рівневими ознаками. Серед них найвідомішими є синтаксична типологія І. І. Мещанинова та фонологічна і морфологічна типології О. В. Ісаченка.

Синтаксична типологія Мещанинова [Мещанинов 1948; Мещанинов 1963; Мещанинов 1967; Мещанинов 1984] ґрунтується на оформленні основних синтаксичних відношень у реченні, а саме на відношеннях між дією, діючою особою і об'єктом дії. За цією ознакою він виділяє три типи мов: номінативні, ергативні й пасивні. У *номінативних мовах* підмет вживається в називному відмінку незалежно від того, перехідним чи неперехідним дієсловом виражений присудок. До номінативних належить більшість мов світу — індоєвропейські, афразійські, уральські, дравідські, тюркські, монгольські, тунгусо-маньчжурські, частина китайсько-тибетських і австралійських та ін.

В *ергативних мовах* (грец. *ergátēs* — діюча особа) дієслово-присудок має подвійний зв'язок із підметом. Воно не тільки узгоджується з підметом, але одночасно керує ним: при перехідному дієслові підмет стоїть в особливому відмінку — ергативному (відмінку діяча), а при неперехідному — в абсолютному. Форма об'єкта перехідного дієслова збігається з формою суб'єкта неперехідного дієслова. Пор.: аварське *Ди-ца бече ба-чана* «Я теля пригнав» (ергативна конструкція), але *Бече ба-чана* «Теля прийшло»; аранта *Atula garra intanama* «Чоловік убиває звіра», де *atu-la* — ергативний відмінок від *atua* «чоловік», а *garra* «звір» — називний відмінок, і *Atua lama* «Чоловік іде», де *atua* — називний

відмінок у функції суб'єкта неперехідного дієслова. До ергативних мов належать баскська, більшість кавказьких, папуаських, австралійських, чукотсько-камчадальських, ескімосько-алеутських та індіанських мов.

Як правило, ергативна і номінативна структури взаємовиключають одна одну. Однак існують деякі мови, в яких обидві структури перебувають у доповнювальній дистрибуції. Так, у грузинській мові ергативна конструкція представлена тільки в аористі, а в деяких новоіндійських і новоіранських мовах — тільки у претериті. Трапляються мови, де всупереч основній нормі ергативної структури з перехідними дієсловами вживаються обидві конструкції — ергативна й номінативна.

Ергативну конструкцію не можна ототожнювати з пасивною. В ергативних мовах немає іншої конструкції з перехідним дієсловом, оберненням (трансформацією) якої була б ергативна конструкція, а в тих ергативних мовах, де є пасив, він не збігається з ергативною конструкцією [Кацнельсон 1972: 69—73].

У *пасивних мовах* ні суб'єкт, ні об'єкт не мають жодного граматичного оформлення, об'єднуючись в один комплекс, підпорядкований головному слову. До пасивних належать усі інкорпоративні мови.

Синтаксичні типи мов не є незмінними. Наприклад, індоіранські мови в переважній більшості виявили в історії свого розвитку тенденцію до структурного перетворення від номінативної будови до ергативної. Нині помітна тенденція до повернення до номінативного типу [Эдельман 1985: 42].

Опрацьована Мещаниновим синтаксична типологія мов була доповнена, розширена й уточнена чеським ученим Володимиром Скалічкою (1909—1991) [Скалічка 1965: 19—36]. Він установив, що для аглютинативних мов характерний твердий порядок слів: підмет — непрямий додаток — прямий додаток — присудок; для флексивних мов — відносно вільний порядок слів: підмет — присудок — непрямий додаток — прямий додаток; для ізолятивних мов — твердий порядок слів: підмет — присудок — прямий додаток.

Дж. Грінберг опрацював «типологію основного порядку», поклавши в її основу такі критерії: 1) наявність у мові прийменників або післяйменників; 2) відносний порядок підмета, присудка й додатка в розповідному ре-

ченні з іменним підметом і додатком; 3) позиція означувальних прикметників щодо означуваного ними слова (іменника). Як додатковий критерій Грінберг використовує «генетичний порядок», місце іменника у формі родового відмінка стосовно іменника, що керує. Так, у тюркських мовах означення завжди передує означуваному слову, об'єкт дієслова займає місце перед перехідним дієсловом; залежний генетив передує слову, яке керує [Грінберг 1979: 114—162].

Синтаксичну типологію щодо америндських мов опрацював польський мовознавець Т. Мілевський (1906—1966) [Milewski 1953].

Австрійський мовознавець О. В. Ісаченко запропонував морфологічну і фонетичну типологію.

За морфологічною типологією Ісаченко ділить усі мови на дві групи: вербальні й невербальні. До *вербальних* належать мови з багатим дієвідмінюванням і бідним відмінюванням іменних частин мови (романські, германські, болгарська). До *невербальних* мов належать такі, що мають розвинуте відмінювання іменних частин мови і ослаблене дієвідмінювання (українська, російська та інші мови).

За *фонетичною* класифікацією залежно від кількості голосних і приголосних слов'янські мови вчений поділив на *вокалічні*, тобто з переважанням голосних (сербська, хорватська, словенська, кашубська), і *консонантичні*, де переважають приголосні (усі інші слов'янські мови). Як зазначає сам автор цієї класифікації, та обставина, що в одних слов'янських мовах максимально використовується різне забарвлення приголосних (м'якість і твердість як розрізнявальні ознаки), а в інших мовах представлені вокалічні відмінності (музикальний наголос у штокавському діалекті), дозволяє констатувати існування всередині слов'янських мов двох крайніх типів — консонантичного та вокалічного. Усі інші мови розташовуються між цими двома полярними типами. У штокавському наріччі є голосні [i], [e], [a], [o], [u]. Кожен із них може бути довгим і коротким, з висхідним і низхідним наголосом. Чотирма різними інтонаціями характеризується і складовий сонант [r]. Разом тут є 24 складові фонемі. Кашубська мова має 26 голосних. У літературній словенській мові є 7 довгих фонем з висхідною інтонацією (<u>, <o>, <a>, <e>, <e>, <i>), 5 довгих — з низхідною (<u>, <o>, <a>, <e>, <i>) і

6 коротких (<u>, <o>, <a>, <e>, <i>), які не беруть участі в поліфонії. Крім цього, є 3 складові фонемі <r> (довга з висхідною інтонацією, довга з низхідною інтонацією і коротка), що разом становить 21 складовий звук.

Інша картина спостерігається в польській і російській мовах, де, за Ісаченком, відповідно є 5 голосних і 35 приголосних, 8 голосних і 37 приголосних.

Мови з бідним консонантизмом, як штокавська або словенська, характеризуються багатим вокалізмом, і, навпаки, мови з добре розвинутим консонантизмом, як польська, характеризуються надзвичайно бідною системою голосних.

Грунтуючись на цих даних, О. В. Ісаченко виділяє для слов'янських мов такі основні типи: радикальний вокалічний тип, представлений сербською, словацькою, словенською і кашубською мовами, і радикальний консонантичний, представлений східнослов'янськими, лужицькими й болгарською мовами. Третій тип, до якого належить літературна словацька мова, розташований між указаними двома крайніми мовними типами.

Вокалічні мови виявляють тенденцію до вокалізації приголосних. Найчіткіше вона простежується в сербській і хорватській мовах, де [l], який закриває склад, переходить в [o] (*spal* → *spao*, *gostilna* → *gostiona*, *grlce* → *groce*) і де старе [ɫ] перейшло в [u] (*prlka* → *puk*, *srlza* → *suza*, *drlgi* → *dugi*, *prlno* → *puno*). Подібне явище маємо в словенській мові, де закінчення «голосний + [l]» і [-ev] перейшли в чистий голосний [u]: *hódl* → *hódu*, *védel* → *védu*, *žetev* → *žetu*. Вокалізація виявляється також у використанні приголосних фонем у складовій функції і в тенденції до утворення нових складів, тобто до введення до звукового ланцюжка нових голосних (вставні голосні): хорв. *neru* → *nerav*, *frank* → *franak*, *akcent* → *akcenat* [Ісаченко 1963: 106—112].

Український мовознавець П. К. Ковальов (1898—1973) вніс деякі корективи щодо місця української мови в типології О. Ісаченка. Він акцентував на відмінних рисах між, на його думку, консонантичною російською мовою і значною мірою вокалічною українською [Ковальов 1954].

Методики Ісаченка використав Т. Мілевський, який у своєму дослідженні америндських мов врахував не тільки кількість голосних і приголосних, а також їхню якість [Milewski 1950: 122; Milewski 1953: 239].

Найновіша рівнева (фонологічна) типологія представлена російським мовознавцем В. Б. Касевичем [Касевич 1988: 19—25]. Він усі сучасні мови поділяє за чотирима фонотипологічними класами: складові мови (китайсько-тибетські, тайські та деякі інші); нескладові, або фонемні (індоевропейські, алтайські та ін.); невластне складові (мон-кхмерські, можливо, японська); нескладові з рисами силабізму (більшість індонезійських). У складових і невластне складових мовах основною фонологічною одиницею сегментної сфери виступає склад (силабема). Тут склад є необхідним і достатнім мінімумом для формування експонента морфеми.

У нескладових мовах основною сегментнофонологічною одиницею є фонема, а в нескладових мовах із рисами силабізму співіснують дві супідрядні одиниці — фонема і силабема [Касевич 1988: 20—21].

Спробу словотвірної типології здійснив чеський мовознавець В. Матезіус (1882—1945). На його думку, в мовах існує два типи найменування: ізолятивний, або невмотивований, — той, що не має чіткої етимології (англ. *veal* «телятина», чеськ. *okřin*), і описовий, або включний, тобто етимологічно пов'язаний з іншими словами (нім. *Kalbsfleisch*, чеськ. *teleci*).

П. Гарвін [Гарвін 1972: 31—43] і Ч. Базелл [Базелл 1972: 3—14] стверджують, що за труднощами в застосуванні до конкретних мов тих чи інших лінгвістичних операцій можна судити про особливості структури цих мов. «Мови, — зазначає Базелл, — де добре здійснюється сегментація і погано класифікація, — ізолятивні, мови з поганою сегментацією і доброю класифікацією — флективні і, нарешті, мови з доброю сегментацією і доброю класифікацією — аглютинативні. Сегментація пов'язана з питаннями, як співвідносяться морфи з приписаним їм значенням (морф : одне значення — аглютинативна мова, один морф : декілька значень — флективна мова, морфу не можна приписати постійного значення — ізолятивна мова). Питання класифікації пов'язане з системою парадигм».

Отже, протягом більше ніж двох століть тривають пошуки типологічної класифікації мов, однак єдиної типологічної класифікації досі немає. Очевидно, така єдина класифікація і неможлива. Мови настільки багатогранні, що втиснути їх у якусь одну класифікаційну схему важко. Не випадково В. Д. Аракін висунув ідею

створення «типологічних паспортів мов», які враховують різні типологічні ознаки й уможливають коротко й наочно (доступно для огляду) охарактеризувати тип мови. До найсуттєвіших показників він відносить: склад фонемного інвентарю; структуру фонемного інвентарю; наголос; структуру складу; інтонацію; склад граматичних категорій; словосполучення і їхні типи; речення; структуру слова; структуру словникового складу; словотвір; завершальну коротку характеристику.

Запитання. Завдання

1. У чому полягає сутність мовного типу і типу в мові? Які мовні типи відомі в сучасному мовознавстві?
2. Кому належить перша спроба типологічної класифікації мов? Охарактеризуйте її.
3. Розкрийте внесок у типологічну класифікацію мов В. фон Гумбольдта, Ф. Боппа, А. Шлейхера, Г. Штейнталя, М. Мюллера, Ф. Містелі, Ф. Фінка.
4. У чому полягають переваги типологічної класифікації Е. Сепіра?
5. На яких принципах побудована типологічна класифікація Дж. Грінберга?
6. Що взято за основу типологічної класифікації І. І. Мещанинова? Які типи мов він виділив?
7. Які ще типологічні класифікації мов вам відомі? На чому вони ґрунтуються?

Література

- Алпатов В. М. Об уточнении понятия «флективный язык» // Лингвистическая типология. — М., 1985. — С. 92—101.
- Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. — Л., 1979. — С. 13—23.
- Буранов Дж. Сопоставительная типология английского и тюркских языков. — М., 1983. — С. 41—52.
- Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков. — М., 1989. — С. 9—10.
- Грінберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков // Новое в лингвистике. — М., 1963. — Вып. III. — С. 60—94.
- Исаченко А. В. Опыт типологического анализа славянских языков // Новое в лингвистике. — М., 1963. — Вып. III. — С. 106—121.
- Мещанинов И. И. Номинативное и эргативное предложения: Типологическое сопоставление структур. — М., 1984.
- Сепир Э. Язык. — М.—Л., 1934.
- Солнцев В. М. Типология и тип языка // Вопросы языкознания. — 1978. — № 2. — С. 26—41.
- Ярцева В. Н. К определению понятия «языковой тип» // Лингвистическая типология. — М., 1985. — С. 6—12.